

**DOXOLOGIA MAIOR (GLORIA IN EXCELSIS DEO) W
DWÓCH NAJSTARSZYCH DRUKOWANYCH MSZAŁACH
CHORWACKICH GŁAGOLASZY (1483 I 1494) WOBEC
CYRYLOMETODEJSKIEGO PRZEKŁADU PSALTERZA
SYNAJSKIEGO, MSZAŁU SERBSKIEGO I POSTANOWIENÍ
SOBORU TRYDENCKIEGO (1545-1563)**

Leszek MOSZYŃSKI, Gdańsk

Wśród kantyków zamieszczonych w odkrytej w roku 1975 w klasztorze św. Katarzyny na górze Synaj końcowej partii cyrylometodejskiego, pisanego klasyczną głagolicą, tzw. *Psalterza Synajskiego*, znajduje się, zapisany na pozycji 15¹, a zatytułowany: *Pěsnŭ utrěněě*, hymn *Slava vŭ vyšŭhŭijŭ Bogu* (Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ – *Gloria in excelsis Deo*), określanej w tradycji liturgistów jako *doxologia maior*². Jest to jedyny znany odpis pierwotnego, jeszcze soluńskiego przekładu Cyryla i Metodego. Kantyki zamieszczone w młodszych odpisach *Psalterza* hymnu tego nie zawierają. Mareš, który w aparacie filologicznym swej edycji uwzględnił materiał porównawczy z psalterzy Pogodińskiego (XII w.) i Bolońskiego (XIII w.) redakcji bułgarskiej³ i Fraščića (XV w.) redakcji chorwackiej⁴, tu sięgnąć musiał po tekst mszalny redakcji serbskiej z XVI w.⁵ W dostępnych mi wydaniach *Psalterza*, zarówno bizantyjskiego jak i rzymskiego kręgu kulturowego, kantyki tego hymnu nie zawierają. Nie ma go wśród kantyków macedońskiego *Psalterza Radomira* (XIII w.)⁶ i bułgarskiego *Psalterza Norowskiego* (XIV w.)⁷ Nie ma w staroruskim *Psalterzu Kijowskim* z XIV w.⁸ Nie ma też wśród kantyków psalterzy staroczeskich, zarówno wśród

¹ TARNANIDIS 1988: 87-91; fotografia rękopisu: 249-281, hymn: 278-279. Transliteracja cyrylicą wraz z komentarzem filologicznym: MAREŠ 1997: 122-124; 136. Hymn ten znajduje się wśród popsalterzowych kantyków w Septuagincie: RAHLFS 1935: II 181-182. Dane bibliograficzne zamieszczam każdorazowo w uwagach pod przytoczonymi w aneksie tekstami.

² Zob. np. MISIUREK, ZALEWSKI 1989.

³ JAGIĆ 1907. Wydanie fototypiczne: DUJCZEW (ДУЙЧЕВ) 1968.

⁴ HAMM 1967.

⁵ Jest to tekst mszalny opublikowany w pracy: VAŠICA 1939-1946: 1-54, tekst 26-27. Dalsze szczegóły o tym tekście w komentarzu pod nim w aneksie.

⁶ MAKARIJOSKA (МАКАРИЈОСКА) 1997.

⁷ MIRCZEW, IWANOWA-MIRCZEWA (МИРЧЕВ, ИВАНОВА-МИРЧЕВА) 1989.

⁸ JUROWA (ЈУРОВА) 1978.

rękopisów wyłącznie psalterzowych⁹ jak i w ramach *Biblii Wyszebrodzkiej* (XV w.)¹⁰ a także wśród psalterzy staropolskich¹¹. Nie ma tego hymnu wśród kantyków przy tekście *Psalterza w Brewiarzu Nowlańskim II* z r. 1495 chorwackich głągolaszy¹². Nie podtrzymują tradycji *Septuaginty*, w której kantyki, umieszczone na końcu *Księgi Psalmów*, zawierają również i ten hymn, najstarsze wschodniosłowiańskie, postcyrylometodejskie, przekłady *Biblii*. Inaczej niż we wspomnianej *Biblii Wyszebrodzkiej* czeskich głągolaszy, nie przytaczają po *Księdze Psalmów* kantyków. Tak jest i w *Biblii Genadiusza* z roku 1499¹³ i w *Biblii Ostrogskiej* z r. 1581¹⁴.

Ten krótki przegląd starsłowiańskich tekstów, stanowiących niewielki procent istniejących rękopisów, jest jednak znamienny i pozwala na sformułowanie wstępnych wniosków. Zachowanie tekstu tylko w najstarszym cyrylometodejskim rękopisie, *Psalterzu Synajskim*, ma wyraźny związek z liturgiczną tradycją Kościoła bizantyjskiego. Już sam tytuł: *Pěsnь utrěňaja*, oddający przytoczony w *Septuagincie* tytuł Ὕμνος ἑορθός, wskazuje na związek z bizantyjską liturgiczną tradycją jutrzni¹⁵, kończącej obrzęd całonocnego czuwania¹⁶ (ἀγρυπνία – scs. *bъděnije*¹⁷, w młodszych tekstach słowiańskich z przymiotnikiem: *всенощное бдѣние*¹⁸). Psalterz, jak informują *Żywoty* Cyryla i Metodego, był jednym z pierwszych, a może wręcz pierwszym tekstem, przetłumaczonym na język słowiański przez Braci Soluńskich jeszcze w Salonikach przed wyjazdem na Morawy, zawierającym kantyki zgodnie z tradycją bizantyjską. W nowej sytuacji liturgicznej, gdy *Doxologia maior* przeniesiona została do liturgii mszalnej, usunięto ją z zestawu pieśni popsalterzowych, zaś w nawiązaniu do słów Ewangelii św. Łukasza (2,14) nazwana została *Pieśnią anielską*. Taki tytuł nosi np. w mszale chorwackich głągolaszy z roku 1494: *Pě(s'nb) a(n)ĵ(ěbska)*.¹⁹

W mszałach chorwackich głągolaszy hymn ten pojawia się stosunkowo wcześniej. Jak świadczą przykłady przytoczone w I tomie słownika języka cerkiewnosłowiańskiego redakcji chorwackiej, zapisany jest już w najstarszym znanym rękopisie mszału głągolskiego z początku wieku XIV²⁰. Występuje też w pochodzącym z roku 1368 mszale Kneza Novaka, szczegółowo omówionym przez

⁹ Zob. VINTR 1986: zwł. 52.

¹⁰ Np. w głągolskiej *Biblii Wyszebrodzkiej*, w której przy tekście *Psalterza* są i kantyki: PACNEROVÁ 2000.

¹¹ Nie ma tego hymnu wśród kantyków *Psalterza Floriańskiego* (XIV w.): BERNACKI 1939, reprint Łódź 2002; nie ma w *Psalterzu Puławskim* z końca XV w.: SŁOŃSKI 1916; nie ma też w drukowanym *Psalterzu Krakowskim*: WOŹNIAK 2002: 6.

¹² PANTELIĆ, NAZOR 1977: XXI, k. 318b-322c.

¹³ FREIDHOF 1974.

¹⁴ BIBLIA 1581, reprint 1988.

¹⁵ PAPROCKI 2000 informuje, że wśród pieśni składających się na liturgię jutrzni, jej końcowej części po psalmach 148-150 śpiewana jest wielka doksolgia. Podobnie MISIUREK, ZALEWSKI 1989: 1114.

¹⁶ PAPROCKI 1985.

¹⁷ SŁOWNÍK 1966: I, 150.

¹⁸ Zob. SŁOWAŃ 1975: I, 83.

¹⁹ Zob. też RJEČNIK 2000: I, 62.

²⁰ Mszał ten, zwany Omiśalskim, to rękopis Biblioteki Watykańskiej (Cod. Borgiano Illirico 4). Przytoczony przez wspomniany w poprzednim przypisie RJEČNIK (I, 177), stosujący tu sygnaturę MVat., pod hasłem **blagosloviti** cytat: *hvalim te bl(agoslo)vim 'te klanaem ti se sl(a)voslovim te z k. 162r* pochodzi niewątpliwie z hymnu *Gloria in excelsis Deo*.

M. Pantelić²¹, która w swej pracy przytoczyła w transliteracji łacinką cały tekst tego hymnu. Przedrukowuję go dla celów porównawczych w aneksie. Także *Ročki misal*, tj. mszał z Roča (Rozzo) z roku ok. 1420, opisany szczegółowo przez G. Birkfellnera rękopis Austriackiej Biblioteki Narodowej w Wiedniu (sygnatura: Cod. slav. 4) zawiera ten hymn, ale w końcowym aneksie, wśród innych hymnów i sekwencji, na ostatniej karcie rękopisu, tj. k. 231-232,²² podczas gdy w mszale z Omiszlja jest w środku tekstu (na k. 162 wobec 278 kart całości rękopisu). Podobnie w mszale Kneza Novaka (na k. 162 przy modlitwach mszalnego kanonu; rękopis liczy 272 karty). Jeżeli rękopis nie jest zdefektowany, a nic na to nie wskazuje (Birkfellner podkreśla: „ausgezeichnet erhalten”), to by znaczyło, że reprezentuje trochę inną (wcześniejszą) tradycję liturgiczną. Jak stwierdzają historycy liturgii, hymn ten powoli (choć już od VI w.) wchodził w zakres modlitw liturgii mszalne.²³ Jeszcze wyraźniej ukazuje to układ treści zabytku nazywanego Kodeksem Paryskim (*Pariški zbornik*, 1375). Treść jego bardzo szczegółowo przeanalizował M. Tadin²⁴. W rękopisie tym hymn *Gloria* poprzedza *Psalterz* (k. 9-125) wraz z kantykami (k. 125-137), po których następują modlitwy, określone przez Tadina jako liturgiczne (k. 137-144), następnie officia świętych (k. 144-203), dalej modlitwy Nieliturgiczne (k. 203-209) i dopiero potem (od k. 209) kanon mszy i modlitwy z nią związane. Hymn *Gloria* umieszczony jest wśród modlitw liturgicznych na k. 137-139, zapisanych w następującej kolejności: *Ave Maria*, *Pater noster*, *Credo* w wersji zarówno apostoelskiej jak i nicejskiej i dopiero na końcu *Gloria*. Tak więc nie należy ona ani do *Psalterza*, ani do kanonu i modlitw mszalnych. A tymczasem we wcześniejszym o 7 lat mszale Kneza Novaka, hymn *Gloria*, jak to pokazała Pantelić, znajduje się na końcu kanonu, a przed szczegółowymi modlitwami mszalnymi. Warto tu podkreślić, że po bardzo szczegółowej analizie porównawczej doszła ona do wniosku, że mszał Kneza Novaka stanowił podstawę pierwodruku z roku 1483²⁵. Zarówno w mszale z roku 1483²⁶ jak i 1494²⁷ *Gloria* umieszczona jest wśród modlitw mszalnych.

Cyrylometodejski przekład soluński, jak i cały tzw. *Psalterz Synajski*, tłumaczony był oczywiście z oryginału greckiego, to samo dotyczy mszalnejszej wersji serbskiej, natomiast przekład chorwackich głągolaszy, jeżeli nawet korzystał z wersji pierwotnej, niewąznicznie związany jest z oryginałem łacińskim²⁸, który z kolei

²¹ PANTELIĆ 1967: 12-13.

²² BIRKFELLNER 1975: 51-54. Incipit hymnu *Gloria* w transliteracji Birkfellnera: *Sl(a)va v' višnich b(ogu)u* (str. 54). Zaś słownik chorwackiej cerkiewszczyzny (RJEČNIK 2000) przytacza z tego mszału wersy 1-3 (hasła **višнь** [str. 465], **blagovolenie** [str. 163]), wersy 5-7 (hasło *blagosloviti*, str. 177) i wersy 16-17 (hasło **agnь**, str. 20). Tom I kończy się na hasle **vrěđь**.

²³ Zob. np. MISIUREK, ZALEWSKI 1989.

²⁴ TADIN 1954.

²⁵ W podsumowaniu na str. 108 stwierdza jednoznacznie: „Die Autorin hat demzufolge festgestellt, daß NK [stosowany przez autorkę symbol dla mszału Kneza Novaka] als Vorlage der Ep [tj. edycji z roku 1483] diene.”

²⁶ MISAL 1483. 1971.

²⁷ MOGUŠ, NAZOR 1994.

²⁸ Podstawowy tekst potrydencki w aneksie według MSZAŁ 1896.

jest przekładem z greki. Różnic tekstowych jest niewiele. Na czoło wysuwa się inny sposób określania wszechmocy bożej: w Kościele bizantyjskim Bóg jest wszechwładny, w rzymskim wszechmocny: θεὸς πατὴρ παντοκράτωρ – scs. i serb. *Bože, otъče vьsedrъžitelu* ale łac. *Deus Pater omnipotens* – chorw. 1483 i 1494 *Bože otъče vьsemogy* (v.12)²⁹. Drobna różnicę tekstu mamy w v. 10: κύριε βασιλεῦ – *Gospodi cęsařu* wobec *Domine Deus rex – Gospodi Bože cęsařu*. W tekście rzymskim nie ma wyrażenia: καὶ ἄγιον πνεῦμα – i *Svęty Duše* (v. 15). Wstawiony w to miejsce trop 15a ma inną genezę, o czym niżej. Nie ma natomiast w greckim tekście Septuaginty v. 26³⁰, występującego w wersji łacińskiej: *Tu solus Altissimus – Ty jesi samъ vyšъhъii*, nie ma go więc i w przekładzie cyrylometodejskim i młodszej wersji serbskiej, chociaż pojawia się w młodszej wersji greckiej, przytoczonej przez Vašićę (σὺ εἶ μόνος ὑψιστος). Natomiast znany też z tego samego tekstu wers 27α: σὺν ἁγίῳ Πνεύματι jest w tekście *Psalterza Synajskiego (sv Svętyjimbъ Duxombъ)*, ale nie ma go w wersji serbskiej. Normalny jest w tekście rzymskim (*cum sancto Spiritu*) i przekładach głągolaszy. Nie udało mi się znaleźć podstawy łacińskiej uzasadniającej dodanie w v. 14 w mszale z roku 1483 po słowach *Isu Hriste* przymiotnika *višni*.³⁰ Nie ma tego słowa w mszale z roku 1494 i nie ma w wersji bizantyjskiej. Pojawia się jednak już wcześniej w mszale Kneza Novaka. Zwraca na to uwagę Pantelić, ale ogranicza się do stwierdzenia, że słowo to „naš je tekst dodao” (str. 13). Zaskakuje wersja łacińska v. 8 w scs. *Psalterzu Synajskim: blagodętbъ vьzdajemъ tebě*, jak w tekstach chorwackich, za łac. *gratias agimus tibi*. Wersję grecką εὐχαριστοῦμέν σοι oddaje wiernie rękopis serbski: *blagodarimъ te*. Nie dziwi natomiast w tekstach chorwackich w zdaniu rozpoczynającym hymn a przejętym z pieśni anielskiej, zapisanej w Ewangelii św. Łukasza (2,14). We wszystkich czterech najstarszych rękopisach ewangelijnych (kodeksach Assemaniego, Zografskim, Mariańskim i Sawy) ma ona postać: *vъ človęcęchъ blagovolenije*, dokładnie oddającą tekst grecki: ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Tekst łaciński ma tu *hominibus bonae voluntatis*. W tekstach chorwackich, zarówno w hymnie mszalnym (Kneza Novaka i druków 1483 i 1494) jak i zapisanych tam czytaniach ewangelijnych mamy zapis (cytuje według wydania J. Vraný³¹): *v človęcěhъ blagovoleniě*. Jest to niewątpliwie wersja cyrylometodejska, w której pod wpływem Wulgaty zamieniono mianownik na dopełniacz.³²

Do różnic uwarunkowanym grecką lub łacińską podstawą przekładu należy konstrukcja imiesłowowa: ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου *vъzemlejbъ gręchy (vъsego*

²⁹ Wyrazy starsłowiańskie sprowadzam do klasycznej postaci scs., zapisy oryginalne podaję w aneksie. Cyfra w nawiasie poprzedzona skrótem v. oznacza numer wersetu jak w aneksie.

³⁰ Korzystałem jednak z niewielu publikacji: JUNGSMANN 1964; LODI 1979; NOWOWIEJSKI 1993. Badacze historii tego hymnu podkreślają, że do czasu ustalenia na Soborze Trydenckim jednej obowiązującej wersji hymnu (przytaczam ją w aneksie), istniało wiele lokalnych wariantów.

³¹ VRANA 1975: 144. W mszale z roku 1483 jest to k. a6d, wiersz 3 od dołu (str. edycji 12), w mszale z roku 1494 k. aa5b, wiersz 13 od góry (wg późniejszej ręcznej numeracji karta 14).

³² Tego typu zjawisko nie jest w tekście ewangeliarza starochorwackich głągolaszy czymś niezwykłym, chociaż akurat tego przekładu, gdy zjawisko to omawiałem, nie zauważyłem (MOSZYŃSKI 1986)..

Ps.Sin.) *mira* wobec *Qui tollis peccata mundi – ki v̄zeml'eši grěchy mira* (v. 19 i 21) oraz *ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρὸς – sēdejb̄ o desnoj q ot'ca* wobec *Qui sedes ad dexteram Patris – ki sēdiši o desnoj q ot'ca* (v. 23) a także różnica leksykalna: *σὺ εἶ μόνος – ty jesi jedinb̄* (Ps.Sin.) || *ty jedinb̄* (serb.) wobec *Tu solus – ty jesi samb̄* (v. 25 i 26).

Charakterystyczną cechą przekładu cyrylometodejskiego jest relacja: *κόσμος – v̄sb̄ mirb̄*, gdy w pozostałych trzech tylko *mirb̄* (v. 19 i 21). Może można tu zaliczyć też enklityczne *pomiluji ny* wobec ortotonicznego w pozostałych trzech tekstach *nasb̄* (v. 20).

Indywidualną cechą redakcji serbskiej jest konstrukcja celownikowa: *v̄zeml'ejb̄ grěchy miru*, ale tylko w v. 19. W v. 21 tak jak w tekście scs. i redakcji chorwackiej dopełniaczowa: *mira* oraz w zakończeniu: *εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς – v̄b̄ slavq Bogu Ot'cu*, podczas gdy w Psalterzu Synajskim mamy *v̄b̄ slavē Boga Ot'ca* i podobnie w przekładzie głągolaszy łacińskiego *in gloria Dei Patris* (v. 29).

Warto wreszcie zwrócić uwagę na różnice leksykalne i słowotwórcze. Tylko w *Psalterzu Synajskim* występuje formacja *blagoslovestviti* (v. 5) i podobnie zbudowana, nienotowana przez praski słownik języka scs. formacja *slavoslovestviti*³³ (v. 7). W pierwszym wypadku wszystkie trzy pozostałe porównywane teksty mają formację *blagosloviti*. W wypadku drugim mamy w redakcji serbskiej i mszale głągolaszy z roku 1483 *slavosloviti*³⁴, w mszale z roku 1494 *glorificamus te* oddane jest przez *i slavoju slavim te*.

W różny sposób tworzony jest neologizm oddający greckie *μονογενής* (v. 13): *inočed̄b̄* w *Psalterzu Synajskim* (formacja stosunkowo częsta w scs. - SLOVNÍK 1966: I 775) i *jedinorod̄bn̄b̄* w mszale serbskim (formacja nieco rzadziej spotykana - SLOVNÍK 1997: IV 972-973) i łacińskie *unigenitus* w tekstach głągolaszy *jedinočed̄b̄* (formacja w scs. częsta - SLOVNÍK 1997: IV 974).

Charakterystyczna jest opozycja słowotwórcza: w Ps.Sin. i w mszale serbskim *česar̄b̄ nebes̄bn̄b̄*, we wszystkich trzech mszałach chorwackich *nebes̄sk̄b̄* (v. 11)³⁵. Podobny układ ma opozycja *molitva – mo'eniye* (v. 22), z tym że liczba pojedyncza oryginału (*πρόοδεξαι τὴν δέησιν – suscipe deprecationem*) zachowana jest tylko w przekładzie soluńskim.

Trudna do wyjaśnienia jest występująca w *Psalterzu Synajskim* zachodnia postać kończącego hymn słowa *αμην – am̄en̄b̄*. Postać ta spotykana jest jeszcze czterokrotnie w innych kantykach tego rękopisu. Mareš przypominając wyjątkowe takie zapisy odnotowane przez praski słownik języka staro-cerkiewno-słowiańskiego (SLOVNÍK

³³ SLOVNÍK 1997: 105 ma jednak deverbativum *slavoslovestvije*.

³⁴ Tak rekonstruuje zapis *slavosl(o)vim*. Podobny zapis w mszale Kneza Novaka M. Pantelić rekonstruuje, moim zdaniem niesłusznie, jako *sl(a)vo sl(a)vim* (PANTELIĆ 1977: 12).

³⁵ LWOW (ЛЪВОВ) 1966: 125 przypuszcza, że postać *nebes̄bn̄b̄* właściwa była gwarze soluńskiej, *nebes̄sk̄b̄* morawskiej. Natomiast ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK 1999: 533 uważa, że formacja *nebes̄bn̄b̄* jest młodszą. SKOK 1972: 509 notuje obie formacje, ale słownik czakawski (HRASTE, ŠIMUNOVIĆ 1979: 648) notuje tylko formację *neb̄ški* || *nebes̄k̄T*.

1996: 31) podejrzewa tu wpływ łaciny (MAREŠ 1997: XVIII). W mszale chorwackim Kneza Novaka i pierwodruku z r. 1483 jest tu oczywiście typowe dla tekstów zachodnich *amen* (w mszale z r. 1494 skrót: *am(e)n*). Rzecz wymaga dalszych badań.

Przeprowadzona tu analiza wyraźnie ukazuje zarówno tekstowe jak i leksykalne (pomijam tu typowe dla poszczególnych tzw. redakcji cechy graficzne, fonetyczne i fleksyjne) silne zróżnicowanie omawianych cerkiewnosłowiańskich wariantów hymnu nazywanego *Doxologia maior*, przy czym tylko niektóre z różnic umotywowane są innym, greckim lub łacińskim, oryginałem. Dotyczy to nie tylko sformułowań niektórych tropów, ale też późniejszych dodatków. Np. w serbskim rękopisie chilendarskim nie ma, obecnego w *Psalterzu Synajskim*, wersu 27a. Nasuwa się nieodparcie wniosek, że pierwotny przekład soluński Cyryla i Metodego, po usunięciu go spośród kantyków psalterzowych, poszedł w zapomnienie (odzyskany został dopiero dzięki cennemu odkryciu w roku 1975), a znane nam przekłady powstały niezależnie od siebie wraz z tłumaczeniem tekstu mszalnego.³⁶

Nie można tu pominąć faktu, że o relacji tekstu synajskiego do tekstów z mszałów chorwackich pisał już F. V. Mareš³⁷, który stwierdził, że “souvislost znění v Sinajském žaltáři a v charvátskohlaholských misálech (římského ritu) se nedá jednoznačně prokázat.”³⁸

Osobnym zagadnieniem jest problem dodatkowych tropów dodawanych do tego hymnu w liturgii rzymskiej, silnie zróżnicowanych w zależności od lokalnych zwyczajów poszczególnych metropolii.³⁹

W poprzedzającym druk z roku 1483 rękopisie mszału Kneza Novaka tropy te mają tę samą postać jak w pierwodruku, podczas gdy w druku z roku 1494 występuje w czterech wypadkach na sześć inna wersja językowa, co może wskazywać na niezależny przekład może tylko hymnu, a może i całego mszału⁴⁰.

³⁶ Rękopis chilendarski, nazwany przez Vašićę „słowiańską liturgią świętego Piotra” nie ma nic wspólnego z liturgią św. Metodego. Problem ten analizuję w referacie: MOSZYŃSKI 2002.

³⁷ MAREŠ 1990.

³⁸ MAREŠ 1991: 228.

³⁹ Podstawowe informacje na ten temat zawarte są w cytowanym już artykule hasłowym *Encyklopedii katolickiej* [MISIUREK, ZALEWSKI 1989] jak i również wyżej cytowanych pracach JUNGSMANN 1964, LODI 1979 i NOWOWIEJSKI 1993. W tym miejscu chciałbym też serdecznie podziękować Księdzu Profesorowi Zbigniewowi Witowi z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego za niezwykle dla mnie cenną konsultację liturgiczną.

⁴⁰ Widoczne są bowiem drobne różnice stylu nawet w dwóch najważniejszych zdaniach liturgii mszalne, mianowicie w formule przeistoczenia. I tak w 1483 (k. n2c, str. edycji 244a): *Se bo estъ tělo moe*; w 1494 (k. n4c, wg późniejszej numeracji rękocznej k. 131c): *Se estъ ubo tělo moe*, oraz 1483: *Se bo est' čaša kr'vi moe novago i věčnago zavěta taina věri ěže za vi* [1494: *za vasb*] i *za mnogie izlivaet' se v'* [1494: *va*] *otpušćenie grěhov'*. Pomijam tu (odnotowane już przez A. Nazora w broszurze wstępnej do wydania z roku 1494 (MOGUŠ, NAZOR 1494: 9) obok ekawsczynny także czakawską ikawsczynny: 1483 *priěth hlěb* (k. n2b), 1494 *hlibb* (k. n4b).

Oto te tropy:

<u>Tekst łaciński</u>	<u>Knez Novak/1483</u>	<u>1494</u>
15a. Spiritus et alme orphanorum Paraclita	I D(u)še S(ve)ti sirotъ utěšitelju / I D(u)še s(ve)ti sirotъ utišitelju ⁴¹	D(u)še s(ve)ti sirotamъ utěšitelju
18a. primogenitus Mariae Virginis Matris	Pr'voroeni M(a)rie d(ě)vi matere / Prvo roeni M(a)rie d(ě)vi mat(e)re	Prvoroeni Marie d(ě)vi matere
22a. ad Mariae gloriam	Na M(a)riinu sl(a)vu / Na M(a)rinu sl(a)vu	Na Mariinu slavu
25a. Mariam sanctificans	M(a)riju prosvěćae / M(a)riju prosv(e)ćae	Mariju prosvěćueš
26a. Mariam gubernans	M(a)riju opravlae / M(a)riju opravlae	Mariju opravlaeš
27a. Mariam coronans	M(a)riju korunjue /	Mariju korunueš M(a)riju korunue

Różny sposób przekładu nie jest jednak w tym wypadku najważniejszy. Dla historii liturgii chorwackich głągolaszy znacznie większe znaczenie ma to, że w reprodukowanym egzemplarzu (jednym z trzech, które znamy) wszystkie te tropy zostały przez użytkownika mszału wykreślone, ściślej – zamazane czarną farbą. Szczęśliwie nie tak silnie, by się nie dały odczytać. Prowadzi to do ważnego wniosku. Sobór Trydencki z lat 1545-1563 wprowadzający reformę liturgii zdecydował tropy te z hymnu *Gloria* usunąć. Wymazanie ich z mszału drukowanego w roku 1494 dowodzi, że (przynajmniej ten egzemplarz) był używany, obok późniejszego wydania w Rijece mszału Šimuna Kožičića z roku 1531, jeszcze po opublikowaniu za pontyfikatu Klemensa VIII (wcześniej zaakceptowanego przez Piusa V) mszału potrydenckiego, tj. po roku 1604, i że chorwaccy głągolasze dostosowali się w tym względzie do postanowień tego soboru.⁴² Innych tego typu poprawek w reprodukowanym egzemplarzu nie ma. Przyczyna usunięcia karty n3 (130), zawierającej prefacje kanonu mszalnego, zapisane w mszale z roku 1483 na karcie m8d–n1a-b (s. 240-241), tj zakończenie prefacji na dzień Świętej Trójcy oraz prefacje na uroczystość św. Krzyża, świętej Matki Boskiej: Zwiastowania, Wniebowzięcia, Narodzenia i Niepokalanego Poczęcia, oraz na dni świętych apostołów, a także prefację ogólną, zakończoną hymnem *S(ve)tb, s(ve)tb, s(ve)tb [...] osanna v višnihb*, i późniejszego zastąpienia jej kartą ręcznie głągolską kursywą napisaną, nie jest znana.

⁴¹ Błąd druku czy odbicie chorwackiej ikawszczyzny?

⁴² W postanowieniu punktu: *III. W sprawie indeksu ksiąg, katechizmu, brewiarza i mszału*. Sesji 25/B (dziewiątej za Piusa IV, dzień drugi: sobota 4 grudnia 1563) czytamy: „z powodu różnorodności i wielości ksiąg święty sobór nie może w tej sprawie wydać stosownego i odrębnego osądu, a zatem poleca, aby wyniki ich [tj. *Ojców soboru*] pracy zostały przedstawione najświętobliwшему biskupowi Rzymu, który sprawę zakończy i ogłosi postanowienia wedle swego osądu i swym autorytetem. Podobnie sobór poleca uczynić Ojcom w sprawie katechizmu, którego przygotowywanie zostało im polecone, oraz w kwestii mszału i brewiarza.” – DOKUMENTY 2004: 847-849. Wydawcy w przypisie 89 informują: „Pius V promulgował brewiarz bullą *Quoad a nobis* z 9 lipca 1568 (*Bullarium Romanum* VII, 685-688) a mszał bullą *Quo primum* z 14 lipca 1570 (*Bullarium Romanum* VII, 839-841).” Potrydencki mszał opublikowany został po raz pierwszy za pontyfikatu Klemensa VIII (papierz 1592-1605) w roku 1604: DYL 2002. Tekst potrydencki hymnu *Gloria* przytaczam według: MSZAŁ 1896: 212.

Co się tyczy samego tekstu *Pieśni anielskiej* zwanej *Doxologia maior*, warto przebadac, czy w innych zachowanych egzemplarzach przedtrydenckich mszaleów chorwackich glogolaszy, tez wykreslano tropy usunięte z hymnu postanowieniem tego soboru. Inne problemy liturgiczne związane z decyzjami Soboru Trydenckiego nie wchodzą w zakres moich rozważań.

ANEKS

Przekład cyrylometodejski

<u>Oryginał grecki</u>	<u>Psalterz Synajski</u>	<u>Redakcja serbska</u>
1. Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῶ	ГЛАВА ВЪ ВЪШЬНИИХЪ Ъ҃҃҃҃	ГЛАВА ВЪ ВЪШНИИХЪ(Ъ) В(ОГ)Ъ
2. καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη,	И НА ЗЕМЛИ МИРЪ	И НА ЗЕМЛИ МИРЪ
3. ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.	ВЪ ЧЕЦЬХЪ БЛАГОВОЛЕНІЕ.	ВЪ Ч(О)ВѢЦЕХЪ(Ъ) БЛ(А)ГОВОЛЕНІЕ
4. αἰνοῦμέν σε,	ХВАЛИМЪ ТЯ	ХВАЛИМЪ ТЕ
5. εὐλογοῦμέν σε,	БЛ҃ГТВІМЪ ТЯ	БЛ(А)Г(О)С(Л)ОВИМЪ(Ъ).
6. προσκυνοῦμέν σε,	КЛАНѢМЪ ТИ СЮ.	КЛАНЯЕМЪ(Ъ) ТИ СЕ
7. δοξολογοῦμέν σε,	ГЛАВОСЛОВЕСТВІМЪ ТЯ	СЛАВОСЛОВИМЪ ТЕ.
8. εὐχαριστοῦμέν σοι	БЛАГОДѢТЬ ВЪЗДАЕМЪ ТЕБѢ.	БЛ(А)ГОДАРИМЪ(Ъ) ТЕ.
9. διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν,		ВЕЛИКЪ(Я) РАДИ СЛАВЫ ВЕЛИКІЕ РАДИ СЛАВЫ ТВОЕЯ.
10. κύριε βασιλεῦ,	Г҃ ЦР҃Ю	Г(О)СП(О)Д(И) Ц(А)РЮ
11. ἐπουράνιε,	НЕБ҃СНЫ	Н(Е)В(Е)С(Ь)НЪИ
12. θεὲ πατὴρ παντοκράτωρ.	БЖ҃Е • ОЧ҃Е ВСЕДРЪ(Ъ)ЖИТЕЛЮ.	В(О)ЖЕ О(ТЪ)ЧЕ ВСЕДРЪЖИТЕЛЮ,
13. κύριε υἱὲ μονογενῆ	Г҃ СН҃Е ИНОЧЕДЪТЪ •	Г(О)СП(О)Д(И) С(Ъ)НЕ ЕДИННОРОДНЪИ •
14. Ἰησοῦ Χριστῆ	И(С) ХР҃Е •	И(НО)С(У)СЕ (Х)РИСТЪЕ
15. καὶ ἅγιον πνεῦμα,	И СВ҃ТЪ ДШ҃Е.	И С(В)ТЪ Д(Ш)ШЕ.
16. κύριε ὁ θεός,	Г҃ БЖ҃Е	Г(О)СП(О)Д(И) В(О)ЖЕ
17. ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ,	АГНЬЧЕ ВЖ҃И •	АГНЬЧЕ В(О)ЖИ,
18. ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς,	СН҃Е ОЧ҃Ъ •	С(Ъ)НЕ О(ТЪ)ЧЪ.
19. ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου.	ВЪЗЕМЛЪ ГРѢХЪ ВЪСЕГО МИ(РА).	ВЪЗЕМЛЕН ГРѢХИ МІРЪ.
20. ἐλέησον ἡμᾶς.	ПОМИЛОУИ НЫ	ПОМ(И)ЛШИ НАСЪ.
21. ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου,	ВЪЗЕМЛЪ (ГРѢ)ХЪ ВЪСЕГО МИРА.	ВЪЗЕМЛЕН ГРѢХИ МІРА
22. πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν. Πρῖνι μοι τῶν нашъ.	ПР҃ИНИ МОЛИТВЪ НАШЪ.	ПР҃ИНИ МО(О)Л(И)ТВЪ НАШЕ.

23. ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρὸς,	с(ѣ)ДѢЛѢ О ДЕСНѢЖЪ ОЦА •	СЕДЕН О ДЕСНЮ О(ТЬ)ЦА
24. ἐλέησον ἡμᾶς.	ПОМИЛОУИ НЪ	ПОМИЛШИ НАСЪ.
25. ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος,	ѢКО ТЪ ЕСИ ЕДИНЪ СѢТЪ •	ІАКО ТЪ ЕДИНЪ С(В)ТЪ.
26. σὺ εἶ μόνος κύριος.	ТЪ ЕСИ ЕДИНЪ ГЪ •	ТЪ ЕДИНЪ Г(ОСПОД)Ъ
26a. σὺ εἶ μόνος ὕψιστος	[w obu tekstach cerk.-slow. wersu tego nie ma]	
27. Ἰησοῦς Χριστός,	И҆҆ Х҆҆	І҆҆(ИСОУ)С Х(РИ)С(ТЪ)
27a. σὺν ἁγίῳ Πνεύματι	СЪ СѢТЪМЪ ДХ҆НЪ •	[w rkp. chilendarskim nie ma]
28. εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς, αμην.	ВЪ СЛАВѢ БѢ ОЦА АМЕНЪ •	ВЪ СЛАВѢ В(ОГ)Ѣ О(ТЬ)ЦѢ.

Uwagi: Tekst grecki według Septuagity: *Septuaginta id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, edidit Alfred Rahlfs, © Stuttgart 1935, wyd. 9 [bez daty], Vol. II, str. 181-182. Wyrażenia oznaczone numerami 26a i 27a w Septuagincie nie ma. Wers 27a przytacza Mareš z adnotacją: *var. recentior add.* (str. 136). Natomiast w wydaniu Enzo Lodi, *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, Roma 1979, str. 575 występuje konstrukcja szeregowa, w której jednak nie ma wersu 26a: σὺ μόνος κύριος ἰησοῦ χριστοῦ σὺν ἁγίον πνεῦμα. Vašica, w pracy niżej cytowanej, przytacza na str. 27 wersję obu tych wersów z rękopisu paryskiego (Bibl. Nat. MS. Suppl. Gr. 476 = P): σὺ εἶ μόνος ὕψιστος ἰησοῦ χριστὲ σὺν [tu zaznacza, że zam. σὺν] ἁγίον πνεῦμα.

Tekst staro-cerkiewno-słowiański z *Psalterza Synajskiego*, odkryty w roku 1975 i wydany w fotografii w: I. C. Tarnanidis, *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai*, Thessaloniki 1988, str. 278-279. Transliteracja cyrylicą wg: F. V. Mareš, *Psalterii Sinaitici pras nova (monasterii s. Catharinae codex slv. 2/N)*, Wien 1997, str. 122-125. Ponieważ karta 30 ma uszkodzony margines, litery urwane Mareš rekonstruuje i ujmuje w nawias ostry: ⟨⟩.

Tekst cerkiewnosłowiański redakcji serbskiej przytaczam według wydania: J. Vašica, *Slovanská liturgie sv. Petra*, Byzantinoslavica VIII, Praha 1939-1946, str. 1-54, ze str. 26-27. Vašica z kolei przytacza (rozwiązując skrót) za pracą: П. А. Сырку, *К истории исправления книг в Болгарии*, t. I, *Литургические труды патриарха Евтимия Терновского*, вып. II. *Тексты*, С.-Петербург 1890, str. 221-231. Сырку widzi tu serbski rękopis chilendarski z w. XVIII. Mareš identyfikuje rękopis z nr 331 zbioru chilendarskiego. Wg katalogu: Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, str. 136 nr 331 jest to księga liturgiczna (*служабник*), zawierająca ryt mszalny Jana Złotoustego, redakcji serbskiej z lat około 1570/1580.

Przekład chorwackich głogolaszy.

<u>Oryginał łaciński</u>	<u>Mszal z roku 1483</u>	<u>Mszal z roku 1494</u>
1. Gloria in excelsis Deo.	Sl(a)va v' višn(i)hь B(og)u	Sl(a)va v v(i)šnihь B(og)u.
2. Et in terra pax	I na z(e)mli mirь	i n(a) zemli mirь
3. hominibus bonae voluntatis.	v č(lově)cěhь bl(a)govoleniě.	v č(lově)cěhь blag(o)voleniě.
4. Laudamus te.	Hv(a)lim te	Hv(a)lim te
5. Benedicimus te.	i bl(agoslo)vim te	i bl(agoslo)vim te.
6. Adoramus te.	Klanaem ti se	Klanaem ti se.
7. Glorificamus te.	slavosl(o)vim te.	i sl(a)voju sl(a)vim te.
8. Gratias agimus tibi	Bl(a)goděť vzdaem' t(e)bě	Blag(o)děť vzdaemь t(e)bě.
9. propter magnam gloriam tuam.	Velikie radi sl(a)vi tvoee.	Velikie r[a]di sl[a]vi tvoee.
10. Domine Deus, Rex	G(ospod)ji B(ož)e c(ěsa)ru	G(ospod)ji B(ož)e c(ěsa)ru
11. cœlestis,	n(e)b(e)ski.	n(e)b(e)ski.
12. Deus Pater omnipotens.	B(ož)e o(t)če vsemogi.	B(ož)e o(t)če vs(e)mogi.
13. Domine Fili unigenite	G(ospod)ji S(in)e edinočedi	G(ospod)ji Sine edinočedi
14. Jesu Christe.	Is(u) H(ръst)e višni.	Is(us)e H(ръst)e.
15. [<i>w tekście potrydenckim nie ma: przeniesione do punktu 28</i>]		
15a. <i>Spiritus et alme orphanorum</i>	I D(u)še s(ve)ti sirotь utišitelju.	ІD(u)še s(ve)ti
<i>Pater</i> (albo: <i>Paraclita</i>)		<i>sirotamь utěšitelju.</i>
16. Domine Deus,	G(ospod)ji B(ož)e	G(ospod)ji B(ož)e
17. Agnus Dei,	aganče b(o)ži	aganče b(o)ži
18. Filius Patris,	S(i)ne o(t)čь.	Sine o(t)čь.
18a. <i>primogenitus Mariae</i>	Prvo roeni M(a)rie	Prvoroeni Marie
<i>Virginis Matris</i>	d(ě)vi mat(e)re.	d(ě)vi matere
19. Qui tollis peccata mundi,	Ki vz(e)mleši grehi mira.	Ki vzeleši grehi mira.
20. miserere nobis.	pom(i)lui n(a)sь.	pom(i)lui n(a)sь.
21. Qui tollis peccata mundi,	Ki vzeleši grehi mira.	Ki vzeleši grehi mira.
22. suscipe deprecationem nostram.	prmimi [!] m(o)leniě n(a)ša.	primi m(o)leniě n(a)ša.
22a. <i>ad Mariae gloriam</i>	Na M(a)rinu sl(a)vu.	Na Mariinu slavu
23. Qui sedes ad dexteram Patris	Ki sědiši o desnuju o(t)ca	Ki sědiši o dėsnuju o(t)ca
24. miserere nobis.	pom(i)l(u)i n(a)sь	pom(i)lui nasь.
25. Quoniam tu solus sanctus,	Ėko ti esi samь s(ve)ťь.	Ėko ti esi samь s(ve)ťь.
25a. <i>Mariam sanctificans,</i>	M(a)riju prosv(e)ćae	Mariju prosv(e)ćešь
26. Tu solus Dominus,	Ti esi samь G(ospod)ь	ti esi samь G(ospod)ь
26a. <i>Mariam gubernans,</i>	M(a)riju opravlae.	Mariju opravlaešь
26a. Tu solus Altissimus,	Ti esi samь višni	Ti esi samь višni.
26aa. <i>Mariam coronans,</i>	M(a)riju korunue.	Mariju korunuešь
27. Jesu Christe.	Is(u) H(ръst)e	Is(us)e H(ръst)e

27a. Cum sancto Spiritu,	sa s(ve)timъ D(u)homъ	sa S(ve)timъ D(u)homъ
28. in gloria Dei Patris. Amen.	V sl(a)vě B(og)a O(t)ca. amenъ.	V slavě B(og)a O(t)ca am(e)нь.

Tekst z rękopiśmiennego Mszału Kneza Novaka z roku 1368

(1) Sl(a)va vь višnih' B(og)u. (2) Ina z(e)mli mirъ (3) v'č(lově)cěh' bl(a)govoleniě. (4) Hv(a)lim' te (5) i bl(agoslo)vim' te. (6) Klanaem' ti se (7) sl(a)vo sl(o)vim' te. (8) Bl(a)goděť v'zdaem' te. (9) Velikie radi sl(a)vi tvoee. [*wers 8 i 9 cytuje RJEČNIK 2000:171 w postaci graficznej: bl(a)goděť v'zdaem' te. velikie radi sl(a)vi tvoee*]. (10) G(ospod)i B(ož)e c(ěsa)ru (11) n(e)b(e)ski (12) B(ož)e O(т)če vsemogi. (13) G(ospod)i S(i)ne edinočedi (14) Is(u)h(гъst)e višni. **(15a)** I D(u)še S(ve)ti sirotъ utěšitelju. (16) G(ospod)i B(ož)e (17) aganče b(o)ži [*wers 16 i 17 cytuje RJEČNIK 2000:20 w postaci graficznej: g(ospod)i b(ož)e aganče b(o)ži*] (18) S(i)ne O(ta)čъ **(18a)** Pr'voroeni M(a)rie d(ě)vi matere. (19) Ki v'zemleši grěhi mira (20) p(o)m(i)lui n(a)sъ. (21) Ki v'zemleši grěhi mira (22) primi m(o)leniě n(a)ša. **(22a)** Na M(a)riinu sl(a)vu. (23) Ki sědiši o desnuju O(т)ca (24) p(o)m(i)lui n(a)sъ. (25) Ęko ti esi samъ s(ve)тъ. **(25a)** M(a)riju prosvěcae. (26) Ti esi samъ G(ospo)дъ. **(26a)** M(a)riju opravlae. (27) Ti esi samъ višni **(27a)** M(a)riju korunjuje. (28) Is(use) H(гъst)e sъ S(ve)timъ D(u)homъ. (29) V' sl(a)vě B(og)a O(т)ca. Amenъ.

Uwagi: Podstawowy tekst łaciński zgodny z postanowieniami Soboru Trydenckiego według mszału: *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum S. Pii V. Pontificis Maximi jussu editum Clementis VIII. Urbani VIII. et Leonis XIII. auctoritate recognitum*, editio nona, Ratisbonae MDCCCXCVI, str. 212. Hymn podzieliłem na wersy odpowiadające podziałowi tekstu Septuaginty, co umożliwi filologiczną analizę porównawczą. Dlatego oznaczyłem dodatkową literą grecką wersy 26a i 27a których nie w tekście Septuaginty, a można je znaleźć w innych greckich rękopisach. Występujące w mszałach chorwackich tropy przedtrydenckie oznaczyłem numerem wersu poprzedzającego z dodaną literą **a**, zaś ich tekst podałem drukiem wytluszczonym. Brzmienie tych tropów i ich lokalizację w tekście podaję według pracy: A. J. Nowowiejski, *Msza święta*. Wykład liturgii Kościoła Katolickiego t. V, Płock 1993, str. 513.

Tekst głągolaszy z mszału z roku 1483 według wydania: *Misal po zakonu rimskoga dvora*, Prvotisak: godine 1483, Pretisak: Zagreb, 1971, k. n4-4v (str. edycji 247-248); z mszału z roku 1494 według wydania: M. Moguš, A. Nazor, *Senjski glagoljski misal 1494*. Faksimilni pretisak, Zagreb 1994, k. 8v (wedle późniejszej numeracji ręcznej k. 207v). Oba transliteruję według tradycji chorwackiej. Tropy w mszale z roku 1494 ręcznie zamazane, a więc celowo usunięte z tekstu, podaję drukiem zakreślonym.

Tekst z rękopisu mszału Kneza Novaka z roku 1368 podaje według transliteracji M. Pantelić (M. Pantelić, *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu Kneza Novaka iz 1368*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 6, Zagreb 1967, str. 5-108. Tekst hymnu na str. 12-13. Dwa fragmenty (8-9 i 16-17) przytoczone przez *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, I. sv. **a¹ - vrěďь**, Zagreb 2000 pod hasłem **агньсь** i **благодѣть** podaje także w wersji graficznej tego słownika.

LITERATURA

- BERNACKI, L. 1939. *Psalterz Floriański. Łacińsko-polsko-niemiecki rękopis Biblioteki Narodowej w Warszawie*. Lwów: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Reprint Łódź 2000: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.
- BIBLIA 1581. 1988. Библія сирѣчь книги Вѣтхого и Новаго Заветѣа по яззыкѣ словенскѣ. [Ostrog] ѡфпа [1581]. Reprint Москва-Ленинград: Слово-Арт.
- BIRKPELLNER, G. 1975. *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung XXIII.
- DOKUMENTY, 2004. *Dokumenty Soborów Powszechnych*. Tekst łaciński i polski, t. IV (1511-1870). Lateran V, Trydent, Watykan I. Opr. ks. Arkadiusz Baron i ks. Henryk Pietras SJ. Kraków: Wydawnictwo WAM Księża Jezuiti.
- DUJCZEW, I.: ДУЙЧЕВ, И. 1968. *Болонски псалтир. Български книжовен паметник от XIII век*. София: Българска академия на науките. Институт за литература.
- DYL, J. 2002. Klemens VIII. *Encyklopedia katolicka. 9: Kinszasa-Krzymuska*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 113-114.
- ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK. 1999. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského, I 9: mьkati – obrěsti*. Praha: Akademie věd České republiky. Ústav pro jazyk český.
- FREIDHOF, G. 1974. *Auszuge aus der Gennadius-Bibel (1499)*. Nr. 1: *Der Psalter in Faksimile herausgegeben*. Frankfurt am Main: Specimina Philologiae Slavicae. Herausgegeben von Olexa Horbatsch und Gerd Freidhof. Band 5.
- HAMM, J. 1967. *Psalterium Vindobonense*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse.
- HRASTE, M., ŠIMUNOVIĆ, P. 1979. *Čakavisch-deutsches Lexicon*, T. I. Köln-Wien: Slavistische Forschungen herausgegeben von Reinhold Olesch, Band 25/1.
- IWANOWA-MIRCZEWA, D. 1989 zob. MIRCZEW, K., IWANOWA-MIRCZEWA, D. 1989.
- JAGIĆ, V. 1907. *Словѣньската псалмътирь. Psalterium Bononiense. Vindobonae-Berolini-Petropoli: Academia Scientiarum Vindobonensis*.

- JUNGMANN, J. A., 1964. *Missarum sollemnia. Explication génétique de la Messe romaine*, t. II. Paris: Théologie. Études publiées sous la direction de la Faculté de Théologie S.J. de Lyon-Fourvière.
- JUROWA, T. W.: ЮРОВА, Т. В. 1978. *Киевская Псалтирь 1397 года из Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде [олдн F 6]*. Москва: Издательство „Искусство”.
- LODI, E. 1979. *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*. Roma: C.L.V. – Edizioni Liturgiche.
- LWOW, A. S.: ЛЬВОВ, А. С. 1966. *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*. Москва: Академия наук СССР. Институт русского языка.
- MAKARIJOSKA, L.: МАКАРИЈОСКА, Л. 1997. *Радомиров псалтир*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”. Стари текстови V.
- MAREŠ, F. V. 1990. Himan „Slava va višnjich Bogu” (velika doksologija) u Sinajskom psaltiru i u hrvatskoglagoljskim misalima. *Croatica-Slavica-Indoeuropaea. Wiener slavistisches Jahrbuch, Ergänzungsband 8*: 131-135.
- MAREŠ, F. V. 1991. Význam staroslověnských rukopisů nově objevených na hoře Sinaj. *Slavia 60*: 225-231.
- MAREŠ, F. V. 1997. *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse.
- MIRCZEW, K., IWANOWA-MIRCZEWA, D.: МИРЧЕВ, К., ИВАНОВА-МИРЧЕВА Д. 1989. *Норовская псалтирь. Среднеболгарская рукопись XIV века, I-II.*, София: Институт славяноведения и балканистики Академии наук СССР – Институт болгарского языка Болгарской академии наук (Българската академия на науките).
- MISAL 1483. *Misal po zakonu rimskoga dvora. Prvotisak: godine 1483. Pretisak: Zagreb 1971*: Biblioteka pretisaka »Liber Croaticus« Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- MISIUREK, J., ZALEWSKI, J. 1989. Gloria in excelsis Deo w liturgii. *Encyklopedia katolicka. 5: Fabbri-Górzyński*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1113-1114.
- MOGUŠ, M., NAZOR, A. 1994. *Senjski glagoljski misal 1494*. Faksimilni pretisak. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- MOSZYŃSKI, L. 1986. Wpływ Wulgaty na kształt starochorwackiego ewangeliarza z Omišlja. *Slovo 36*: I dio 111-122.
- MOSZYŃSKI, L. 2002. Zagadnienie liturgii mszalnej arcybiskupa Metodego. *Z polskich studiów slawistycznych, Seria 10. Językoznawstwo*: 151-160.
- MSZAŁ, 1896. *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum S. Pii V. Pontificis Maximi jussu editum Clementis VIII. Urbani VIII. et Leonis*

- XIII. auctoritate recognitum*, editio nona post typicam a S. Rituum Congregatione approbata. Ratisbonae: Sumptibus, chartis et typis Friderici Pustat, S. Sedis Apost. et S. Rit. Congr. typographi. MDCCCXCVI, 212.
- NAZOR, A. 1977 zob. PATELIĆ, M., NAZOR, A. 1977.
- NAZOR, A. 1994 zob. MOGUŠ, M., NAZOR, A.
- NOWOWIEJSKI, A. J. 1993. *Wykład Liturgii Kościoła Katolickiego*. t. 5. *Msza Święta*. Płock: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne.
- PACNEROVÁ, L. 2000. *Česká bible hlaholská (Bible Vyšebrodská)*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd České republiky.
- PANTELIĆ, M. 1967. Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu Kneza Novaka iz 1368. *Radovi Staroslavenskog instituta* 6: 5-108.
- PANTELIĆ, M., NAZOR, A. 1977. *II. Novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Župni arhiv Novi Vinodolski*. Fototipsko izdanje. Zagreb: Staroslavenski institut „Svetozar Ritig”.
- PAPROCKI, H. 1985. Całonocieczuwanie. *Encyklopediakatolicka. 2: Bar-Centuriones*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1284.
- PAPROCKI, H. 2000. Jutrznia w Kościołach wschodnich. *Encyklopedia katolicka. 8: Język-Kino*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 287-288.
- RAHLFS, A. © 1935. *Septuaginta id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Stuttgart, editio nona: Deutsche Bibelstiftung.
- RJEČNIK. 2000. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. I. svezak: Ѧ–ѦРѦДѦ*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- SKOK, P. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga druga: K – poni¹*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SLOVNÍK. 1966. *Slovník jazyka staroslověnského. I Ѧ–Ѧ*. Praha: Československá akademie věd. Ústav jazyků a literatur.
- SLOVNÍK. 1997. *Slovník jazyka staroslověnského, IV G–Ѧ*. Praha: Akademie věd České republiky. Slovanský ústav.
- SŁOŃSKI, S. 1916. *Psalterz Puławski*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Wydział Językoznawstwa i Literatury.
- SŁOVAR’. 1975. *Словарь русского языка XI-XVII вв. вып. 1 А–Б*. 83. Академия наук СССР. Институт русского языка.
- ŠIMUNOVIĆ, P. 1979. zob. HRASTE, M., ŠIMUNOVIĆ, P. 1979.
- TADIN, M. 1954. Recueil glagolitique croate de 1375. *Revue des Études slaves* 31: 21-32.
- TARNANIDIS, I. C. 1988. *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine’s Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki: Hellenic Association for Slavic Studies.

- VAŠICA, J. 1939-1946. Slovanská liturgie sv. Petra. *Byzantinoslavica VIII*: 1-54.
- VINTR, J. 1986. *Die älteste tschechische Psalterübersetzung*. Kritische Edition. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse.
- VRANA, J. 1975. *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. Odeljenja jezika i književnosti knj. 24.
- WOŹNIAK, E. 2002. *Slownictwo i frazeologia Psalterza Krakowskiego (1532) na tle ówczesnych przekładów biblijnych*. Łódź: Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica 41.
- ZALEWSKI, J. 1989: zob. MISIUREK J., ZALEWSKI, J. 1989.

S a Ź e t a k

DOXOLOGIA MAIOR (*GLORIA IN EXCELSIS DEO*) U DVAMA NAJSTARIJIM TISKANIM MISALIMA HRVATSKIH GLAGOLJAŠA (1483. I 1494.) PREMA ĆIRILOMETODSKOM PRIJEVODU SINAJSKOGA PSALTIRA, SRPSKOM MISALU I ODLUCI TRIDENTSKOGA SABORA (1545-1563)

U završnom dijelu tzv. Sinajskoga Psaltira, pronađenom 1975. između završnih svečanih pjesama nalazi se i himan *Gloria in excelsis Deo*, nazivan još i *Doxologia maior*, a koju su Ćiril i Metod preveli još u Solunu. To je jedini poznati prijepis toga prijevoda. U kasnijim prijepisima Psaltira toga himna više nema. Pojavljuje se pak u nekoliko stoljeća mlađim misnim tekstovima, podjednako onima srpske redakcije kao i hrvatske. Nakon poredbene analize jezika teksta i prijevoda, autor zaključuje da misni tekstovi nisu kopirali prethodni prijevod nego su svaki put bili prevođeni zajedno s cijelim misalom. Posebnu pozornost autor skreće na to da su u reproduciranom primjerku hrvatskoga misala iz 1494. godine ručno premazani tropi koji su postupno uvođeni u latinsku verziju toga himna, a odlučno iz njega uklonjeni odlukom Tridentuskoga sabora (1545-1563). Autor smatra da to svjedoči 1) da su se hrvatski glagoljaši prilagodili odlukama Sabora i 2) da se taj misal (možda samo taj primjerak) koristio još u prvoj polovici XVII. stoljeća jer je prvi rimski misal s tridentuskim tekstom objavljen tek 1604. godine.

Ključne riječi: Psaltirske svečane pjesme, Andeoska pjesma (*Gloria in excelsis*), Glagoljski misali (1368, 1483, 1494), Tridentuski sabor

Izvorni znanstveni članak

Autor: Leszek Moszyński

Katedra Slawistyki Uniwersytetu Gdańskiego.